

พืชฟองสบู่: ทบทวนมโนทัศน์และข้อเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ บนที่ดินในประเทศไทย

ศักรินทร์ ฌ น่าน¹

บทคัดย่อ

การเข้าใจปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “พืชฟองสบู่” มีความสำคัญต่อการศึกษาความซับซ้อนของความสัมพันธ์บนที่ดินสำหรับเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองของประเทศไทยในแง่ของการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ผู้เขียนได้ขยายกรอบแว่นจำเพาะจากมโนทัศน์พืชฟองสบู่มาสู่การวิเคราะห์คำถามว่าด้วยที่ดินของสังคมไทย บทบาทของตัวแสดงสำคัญ และอำนาจของกลุ่มเหล่านี้ซึ่งเชื่อมโยงกับการควบคุมระบอบทรัพย์สินและการเข้าถึงที่ดิน แม้ว่าบทความนี้จะเน้นศึกษากรณีประเทศไทยก็ตาม แต่ผู้เขียนยังนำบริบทของภูมิภาคและโลกาภิวัตน์เข้ามาร่วมวิเคราะห์ด้วย ประเด็นดังกล่าวนี้รวมถึงการพิจารณานโยบายที่เปลี่ยนโฉมของประเทศไทยภายใต้ระบอบการปกครองโดยกองทัพซึ่งมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมของเสรีนิยมใหม่ อันส่งผลต่อการขยายตัว-แตกตัวของภาวะฟองสบู่ การขยายตัวของการเพาะปลูกพืชฟองสบู่ และการดำรงชีพของเกษตรกรรายย่อย

คำสำคัญ: พืชฟองสบู่ ความสัมพันธ์บนที่ดิน เศรษฐศาสตร์การเมือง นิเวศวิทยาการเมือง เกษตรกรรายย่อย

¹ อาจารย์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา น่าน <Email: na_nan082@yahoo.co.th>

Boom Crops: A Review of Concept and Proposal of Land Relations Research for Thailand

Sakkarin Na Nan²

ABSTRACT

Examining the phenomenon of “boom crops” is essential for understanding the complexity of land relations within Thailand’s political economy and political ecology in relation to politico–economic conditions and environmental change. In this study, the author explores recent scholarly work on the concept of boom crops and aims to enhance the framework, specifically addressing Thailand’s land–related issues, the roles of various actors with power in processes that control property regimes, and access to land. While this paper focuses on the case of Thailand, it also considers the broader regional context and the impact of globalization. This includes an examination of Thailand’s evolving land policies under the military regime, which, influenced by neoliberalism that accelerate the cycle of growth and burst of boom crops, expansion of boom crops, and the livelihoods of small–scale farmers.

Keywords: Boom Crops, Land Relations, Political Economy, Political Ecology, Small–scale Farmers

---

² Lecturer, Faculty of Business Administration and Liberal Art, Rajamangala University of Technology Lanna Nan <Email: na_nan082@yahoo.co.th>

บทนำ

“พืชฟองสบู่” (boom crops) เป็นปรากฏการณ์ที่นักวิชาการเห็นว่ามี “ความใหม่” ในแง่การสร้างคำถามใหม่เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมเกษตรและการควบคุมความสัมพันธ์บนที่ดินในหลายมิติของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในปัจจุบัน (Peluso & Lund, 2013) แต่ในขณะที่แวดวงนักวิชาการไทยมีการตรวจสอบสถานภาพการศึกษาการจัดการที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติมานานแล้ว การศึกษาปัญหาการจัดการที่ดินและป่าไม้ของประเทศไทยที่เชื่อมโยงกับประเด็นพืชฟองสบู่กลับยังถือว่ามิได้อยู่ค่อนข้างจำกัด ดังที่ผู้วิจัยพบจากการสำรวจงานศึกษาประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้และที่ดินในแวดวงนักวิชาการไทยศึกษา ซึ่งดำเนินการมาหลายทศวรรษแล้ว (Ganjanapan & Kaosa-Ard, 1995; Pintong, 1992; Ramitanon, 1985) โดยเฉพาะโครงการวิจัยขนาดใหญ่ที่มีศาสตราจารย์ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เป็นหัวหน้าโครงการ (Ganjanapan, 2000a; 2000b) ซึ่งได้ตรวจสอบสถานภาพความรู้ของนักวิชาการไทยและต่างประเทศในประเด็นแนวคิดนโยบาย สถานการณ์ในทุกภูมิภาคที่มีการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติตั้งแต่ที่ดิน ป่าไม้ น้ำและชายฝั่งทะเลในประเทศไทย

ในบทความนี้ ผู้เขียนมุ่งทบทวนสถานภาพความรู้เกี่ยวกับมโนทัศน์ที่นักวิชาการเรียกว่า “พืชฟองสบู่” เป็นหลัก ปรากฏการณ์พืชฟองสบู่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ ดังมีงานศึกษาบางชิ้นชี้ให้เห็นถึงการผุดขึ้นพืชฟองสบู่ส่งผลต่อการใช้ที่ดินและการเคลื่อนย้ายผู้คนและแรงงานจำนวนมากในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Hall, 2011; Koninck & Rousseau, 2013) สำหรับความซับซ้อนของความสัมพันธ์บนที่ดินในกรณีประเทศไทยนั้น การผุดขึ้นของพืชฟองสบู่ก่อให้เกิดข้อถกเถียงในสังคมไทยหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาข้าวโพดในเขตป่าที่ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐบาลทหารที่สะท้อนผ่านการกำหนดมาตรการทางคืนผืนป่าในยุค คสช. (Achavanuntakul et al., 2013; Mongkoncharean, 2017) การนำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาส่งเสริมให้มีผลต่อการขยายพื้นที่และปริมาณการผลิตทั้งในประเทศไทยและการผลิตและส่งออกแช่แข็ง (Chiangthong, 2013) กระแสสิ่งแวดล้อมนิยมแบบเสรีนิยมใหม่ที่นำเสนอกฎจัดการสิ่งแวดล้อมผ่านกลไกตลาดและบทบาทบริษัทการเกษตรขนาดใหญ่ที่เข้ามาแสดงตัวในการควบคุมพื้นที่ปลูกข้าวโพด (Wittayapak, 2015) ในขณะที่เดียวกัน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสิ่งแวดล้อมที่ประกอบด้วยชนชั้นกลางในเมืองมักสร้างข้อเสนอการใช้ที่ดินภายใต้แนวทางอนุรักษ์นิยมที่ไม่ตรงกับ

ความต้องการของเกษตรกรและกลายเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการกีดกันเกษตรกรรายย่อยที่ต้องการเข้าถึงที่ดินเพื่อการผลิตข้าวโพดบนพื้นที่สูงไปในที่สุด (Rakyutidharm, 2009; Rossi & Nan, 2017) บางกรณีชี้ให้เห็นการกีดกันการเข้าถึงที่ดินที่ขยายตัวเป็นอคติและความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง (Buergin & Kessler, 2000; Lohmann, 1999; Wittayapak, 2008) สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการเมืองของการผลิตความรู้และความจริงเกี่ยวกับข้าวโพดในสังคมไทยที่มีความซับซ้อน นับตั้งแต่ข้าวโพดกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในระบบอุตสาหกรรมมาหลายทศวรรษ ด้วยเหตุนี้ การด่วนสรุปปรากฏการณ์พืชพองสบู่ด้วยการลดทอนเป็นเพียงพืชดีหรือพืชชั่วร้ายจึงไม่น่าจะทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์พืชพองสบู่ได้อย่างเพียงพอ อันส่งผลให้เกิดช่องว่างความรู้ที่อธิบายความซับซ้อนของอำนาจในการกีดกันและการสร้างคำถามใหม่ว่าด้วยความสัมพันธ์บนที่ดินในบริบทที่สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประเด็นทำนองนี้ยังพบได้ในการสร้างคำอธิบายแบบคู่ตรงข้ามในระหว่างพืชเงินสด (cash crops) กับพืชยังชีพ (subsistence crops) ด้วยเช่นกัน (Cramb et al., 2009; Maxwell & Fernando, 1989)

เพื่อจะทำความเข้าใจการสร้างมโนทัศน์และปรากฏการณ์พืชพองสบู่ที่มีความซับซ้อนของความสัมพันธ์บนที่ดินให้กระจ่างมากขึ้น ในบทความนี้ ผู้เขียนทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชพองสบู่ผ่านสามคำถามหลัก ได้แก่ (1) มีแนวคิดอะไรบ้างอธิบายการก่อตัวของพืชพองสบู่และวาทกรรมที่สร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจการกีดกันบนที่ดิน (2) ตัวแสดงหลักที่ใช้อำนาจการกีดกันบนที่ดินดังกล่าวเป็นใครบ้าง (3) อำนาจการกีดกันจากการผุดขึ้นของพืชพองสบู่มีผลต่อการจัดการความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สิน การเข้าถึงที่ดินและความขัดแย้งในทรัพยากรที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนอย่างไร

สำหรับขอบเขตการทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้ แม้ว่าผู้เขียนเน้นทำความเข้าใจกรณีประเทศไทยเป็นหลัก แต่ผู้เขียนก็พยายามขยายกรอบวิเคราะห์ที่ได้จากงานศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองว่าด้วยพืชพองสบู่ในระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว ผู้เขียนหวังว่า การทบทวนสถานภาพความรู้ว่าด้วยพืชพองสบู่และความสัมพันธ์บนที่ดินในครั้งนี้ จะช่วยพัฒนากรอบแนวจำเพาะเพื่อตั้งคำถามใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์บนที่ดินในบริบทของประเทศไทยต่อไปในอนาคต

พืชฟองสบู่: มโนทัศน์ที่เพิ่งถูกประกอบสร้างหลังปี 2000

ในการนิยามความหมายของ “พืชฟองสบู่” ผู้เขียนเลือกใช้งานวิชาการที่อิงกับแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองเป็นหลัก การทบทวนงานเหล่านี้เป็นไปเพื่อช่วยทำความเข้าใจการพัฒนาข้อถกเถียงของนักวิชาการต่อประเด็นพืชฟองสบู่และการตั้งคำถามใหม่ต่อการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์บนที่ดินในกรณีของประเทศไทย โดยสองแนวทางการศึกษาข้างต้นช่วยให้เข้าใจการผุดขึ้นของพืชฟองสบู่และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์บนที่ดินซึ่งเชื่อมโยงเงื่อนไขในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม

ก่อนหน้าปี 2560 หากค้นคำว่า “พืชฟองสบู่” จากเครื่องมือค้นหาแล้วเราอาจไม่พบงานศึกษาได้เลย ดังที่ผู้เขียนพบในโครงการทบทวนสถานภาพความรู้ไทยศึกษา ปี 2560 ซึ่งสนับสนุนโดยศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Regional Center for Social Science and Sustainable Development–RCSD) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะผู้ศึกษาที่มีผู้เขียนร่วมด้วยได้เสนอใช้ “พืชฟองสบู่” ใช้แทนคำว่า “boom crops” โดยมีความเห็นที่ว่าคำนี้แสดงให้เห็นสถานะที่ไม่มีความแน่นอน การใช้ที่ดินเพื่อผลิตพืชผลมีลักษณะของการเก็งกำไรซึ่งนำไปสู่คนได้ประโยชน์ในช่วงฟองสบู่พองตัวและคนเสียประโยชน์เมื่อฟองสบู่แตกตัว โดยหลังจากโครงการนี้ “พืชฟองสบู่” ได้รับการนำไปใช้ในงานเขียนทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองโดยนักวิชาการไทยเพิ่มมากขึ้น เช่นงานของ Rungmanee, La-orngplew, & Lertchavalitsakul (2019) Rungmanee (2023) แต่ส่วนใหญ่แล้ว งานเขียนของนักวิชาการในฝั่งเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ได้รับการอ้างอิงในฐานะงานหลักอยู่เสมอ คืองานของ Derek Hall (Hall, 2003, 2011; Hall, Hirsch, & Li, 2011b) โดยมีงานบุกเบิกชิ้นสำคัญอย่างบทความเรื่อง *The international political ecology of industrial shrimp aquaculture and industrial plantation forestry in southeast Asia* ที่ Hall (2003) ก่อร่างมโนทัศน์ boom crops เพื่ออธิบายการผุดขึ้นของผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออกที่สำคัญอย่างกุ้งและไม้โตเร็วกับเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ (bubble economy) หลังจากนั้นมโนทัศน์พืชฟองสบู่จึงได้รับการนำมาอธิบายมากยิ่งขึ้นในผลงานเขียนร่วมกันระหว่าง Derek Hall, Philip Hirsch and Tania Li ในหนังสือชื่อ *Powers of Exclusion: Land Dilemmas in Southeast Asia* ที่ช่วยอธิบายการผุดขึ้นของพืชฟองสบู่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและอำนาจการกีดกันหลายรูปแบบในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกลายเป็นงานเขียนชิ้นสำคัญที่บทความนี้ใช้เป็นกรอบงานหลักในการวิเคราะห์อำนาจการกีดกันบนที่ดิน

แล้วภายใต้แนวทางการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง การผุดขึ้นของพืชแบบใหม่ที่ได้รับการอธิบายอย่างโรบียง Hall (2015) อธิบายปรากฏการณ์การผุดขึ้นมาของ “พืชใหม่” (new crop) ว่า สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในซีกโลกใต้ที่เข้าสู่การผลิตที่เน้นการส่งออกสินค้าเกษตรมูลค่าสูง โดยเป็นผลจากการผลักดันการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ของเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกในด้านเกษตรกรรม คำอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมในทิศทางดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับมากแล้วในเศรษฐศาสตร์การเมืองนับแต่ช่วงทศวรรษ 1980s และยังคงอิทธิพลต่องานศึกษาของนิเวศวิทยาการเมืองในช่วงทศวรรษ 1990s (Peet & Watts, 1996) และในกลุ่มนักวิชาการที่เน้นศึกษาประเด็นระบอบอาหารโลก (global food regime) (McMichael, 2013) ที่เสนอคำอธิบายการปรับเปลี่ยนระบอบอาหารโลกจากศูนย์กลางไปสู่บริเวณชายขอบในซีกโลกใต้ จากช่วงระบอบอาหารที่หนึ่ง (the first food regime) ในยุโรปไปสู่ช่วงระบอบอาหารที่สอง (the second food regime) ในสหรัฐและระบอบอาหารที่กำลังผุดขึ้นมาใหม่คือ ระบอบอาหารที่มีความเกี่ยวข้องกับบทบาทบริษัท (corporate food regime) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการขยายตัวของระบบเกษตรกรรมในซีกโลกใต้ที่เน้นผลิตพืชมูลค่าสูงสำหรับการส่งออก (high-value export-oriented agriculture) โดยมีสามปัจจัยสำคัญที่ผลักดันไปในทิศทางดังกล่าว ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การปรับโครงสร้างนโยบายขนานใหญ่ในการเกษตรกรรมระดับชาติและนานาชาติ และการเพิ่มอำนาจเหนือการเกษตรกรรมของบริษัทข้ามชาติ (transnational corporations-TNCs) ซึ่งทำให้บริษัทมีอิทธิพลต่อเกษตรกรในซีกโลกใต้ โดยการขยายอำนาจของบริษัทเหล่านี้อาจเป็นได้ทั้งในรูปแบบของเกษตรแบบมีพันธสัญญา และการเข้ามากำหนดมาตรฐานในด้านต่าง ๆ เช่น มาตรฐานความปลอดภัยที่เข้มข้นมากขึ้น การกำหนดคุณภาพผลผลิต และการใช้มาตรการทางสังคม-สิ่งแวดล้อมมากำกับ เป็นต้น

ในเชิงประวัติศาสตร์ Hall, Hirsch, & Li (2011b, pp. 88–89) ระบุว่า พืชพองสบู่เป็นส่วนหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ทางเศรษฐกิจการเมืองในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่ยุคอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 โดยในช่วงศตวรรษที่ 20 และ 21 มีพืชพองสบู่ที่สำคัญหกชนิด ได้แก่ โกโก้ กาแฟ ไม้โตเร็ว (เช่น พวกอเคเซียและยูคาลิปตัส) ปาล์มน้ำมัน ยางพาราและกุ้ง (มีใช้พืชแต่ก็ถือเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีการเก็บเกี่ยว) แล้วงานศึกษาเกี่ยวกับพืชพองสบู่ได้เข้ามาช่วยอธิบายให้เรามองเห็นอะไรที่ “ใหม่” บ้าง Hall, Hirsch, & Li (2011b, pp. 87–88) ได้หันมานิยามลักษณะสำคัญของพืชพองสบู่ไว้สามอย่างดังนี้ (1) การเป็นพองสบู่ (booms) เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยน

การใช้ที่ดินขนาดใหญ่ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วไปสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยวหรือเกือบจะเป็นทั้งหมดของที่ดิน โดยมีปัจจัยเกื้อหนุนหลายอย่าง เช่น ราคาที่เพิ่มสูงขึ้นมากจนดึงดูดใจการแนะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่สำหรับการเพาะปลูกอันสัมพันธ์กับการแนะนำพืชปรับปรุงพันธุ์ และการสนับสนุนหลายอย่างจากภาครัฐ (2) การพองตัวของฟองสบู่ยังเกี่ยวข้องกับ การปรับช่วงเวลาในแปลงผลิตที่ทำให้การใช้ที่ดินในรอบเวลาการผลิตมีมากกว่าหนึ่งปี (ซึ่งทำให้ชาวอาจไม่ถือเป็นพืชฟองสบู่-ผู้เขียน) และ (3) การปรับเปลี่ยนการผลิตไปสู่พืชฟองสบู่มักเกี่ยวข้องกับบทบาทของตัวแสดงหลัก 3 กลุ่ม นั่นคือ ผู้ผลิตรายย่อย ภาครัฐ และบรรษัท

ในขณะที่มีงานทางเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ศึกษาการผุดขึ้นของพืชหลายชนิดที่กลายเป็นสินค้าส่งออกสู่ตลาดโลกจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานแล้วก็ตาม Peluso and Lund (2013) ในงานเขียนเรื่อง *New Frontiers of Land Control* ได้อธิบายถึง “สิ่งใหม่” ที่งานศึกษาพืชฟองสบู่ได้มีส่วนช่วยร่างความคิดในการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าว กล่าวคือ (1) การผลิตเดิมถูกทำให้กลายเป็นระบบอุตสาหกรรมมากขึ้น เช่น ยางพาราและเยื่อไม้ เป็นต้น (2) การเป็นพืชที่เหมาะสมสำหรับการผลิตพลังงาน (energy crop) เช่น ปาล์มน้ำมันและสบู่ดำ เป็นต้น (3) การผลิตเป็นสินค้าที่ถูกทำให้มีความหมายใหม่ เช่น การปลูกต้นไม้ที่ไม่ต้องตัด แต่เก็บรักษาไว้เพื่อขายในตลาดคาร์บอน (4) การมีตัวแสดงหน้าใหม่ (new actors) ที่ไม่ได้เป็นเพียงชนชั้นนำในท้องถิ่นที่ผู้ใช้ที่ดินสามารถพบเห็นโฉมหน้าและรู้จักอีกต่อไป โดยตัวแสดงใหม่เหล่านี้อาจเป็นได้ทั้งรัฐ บรรษัท นายหน้าหรือเอ็นจีโอทั้งในประเทศและข้ามชาติ ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะไม่พบในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรและการพัฒนาตั้งแต่ทศวรรษ 1960s–1970s และในงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรในประเทศสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ทศวรรษ 1970s–1980s

สำหรับ Hall, Hirsch, & Li (2011b, p. 87) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินอันมาจากการผลิต “พืชฟองสบู่” สามารถอธิบายให้เห็นผ่านหลายอาการด้วยกัน กล่าวคือ (1) ฟองสบู่จากการผลิตพืชดังกล่าวนำมาซึ่งการให้คำมั่นสัญญาและการเสนอความจริงอันรุ่งโรจน์ให้กับผู้ผลิต แต่ผลลัพธ์นำไปสู่การกีดกันผู้คนจำนวนมากจากที่ดินผ่านกระบวนการต่าง ๆ ที่ผูกกับการก่อตัวของฟองสบู่ที่ดิน (2) การเกิดภาวะฟองสบู่จะนำไปสู่การเคลื่อนย้ายของแรงงานขนาดใหญ่สู่พื้นที่ผลิตพืชฟองสบู่และเกิดการเปลี่ยนมือในที่ดินสู่กลุ่มผู้มาใหม่เหล่านั้น (3) การใช้รอบเวลายาวนานหลายปีในการผลิตพืชฟองสบู่จะทำให้ผู้ผลิตพยายามทำให้การอ้างกรรมสิทธิ์มีลักษณะที่เป็น

ทางการและเป็นปัจเจกมากขึ้นบนที่ดินซึ่งแต่เดิมเคยมีการอ้างสิทธิ์ด้วยความเข้าใจในตัวสิทธิ์หลายรูปแบบมาก่อน (4) การแตกตัวของฟองสบู่จะขยายผลกระบวนการเดิม ๆ ของกระบวนการสะสมทุนที่คนจำนวนหนึ่งจะร่ำรวยขึ้นมาจากฟองสบู่ที่ดิน ในขณะที่อีกหลายคนพบกับการสูญเสียที่ดิน โดยสถานะของการกีดกันจะมีผลวัดตามฟองสบู่ (ฟองตัว/แตกตัว) ที่ส่งผลให้เกิดความอหิหลักอหิเหลือต่อทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและผู้ผลิต โดยสำหรับรัฐแล้ว ฟิชฟองสบู่ช่วยให้เกิดรายได้จากการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศจำนวนมาก รวมไปถึงการสร้างความสัมพันธ์และการพัฒนาพื้นที่ชนบทที่ห่างไกล แต่เจ้าหน้าที่รัฐเองก็กังวลต่อการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกจะไปขัดกับเป้าหมายการอนุรักษ์ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ผลิตพืชส่งออกจะไปกระทบกับความมั่นคงทางอาหารของประเทศ ดังนั้น เกษตรกรที่หันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวจะถูกทิ้งไว้กับสถานะไร้ทางเลือกในการดำรงชีพเมื่อถึงคราวล้มเหลวในการผลิต โดยข้อกังวลดังกล่าวก็พบในเกษตรกรที่ตัดสินใจกระโดดเข้าร่วมสภาวะฟองสบู่ที่ต้องอาศัยที่ดิน แรงงานและทุนรูปแบบอื่น ๆ แม้ว่าหลายครั้งที่ราคาพืชฟองสบู่จะดีจนทำให้ผู้ผลิตมีรายได้สูงกว่าการปลูกข้าว แต่ก็มีลักษณะเหมือนการเสี่ยงโชคหรือเป็นการพนันอย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน

หากมองผ่านสามลักษณะสำคัญของพืชฟองสบู่ตามที่ Hall, Hirsch, & Li ได้อธิบายข้างต้นถึงการมีตัวแสดงหน้าใหม่และกระบวนการใหม่ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์บนที่ดินนั้น ผู้เขียนยังเห็นเพิ่มอีกว่า พืชฟองสบู่ทำให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของเสรีนิยมใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในความสัมพันธ์ในระดับภูมิภาคและระหว่างภูมิภาคกับโลกาภิวัตน์ โดยสัมพันธ์กับข้อเสนอที่เน้นบทบาทภาคเอกชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อผลิตสินค้าส่งออกสู่ตลาดโลก กล่าวได้อีกว่า พืชฟองสบู่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมเกษตรกรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Koninck & Rousseau, 2013) ดังที่จะเห็นได้มากขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมในหัวข้อถัดไป

สำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชฟองสบู่: วาทกรรม พื้นที่และตัวแสดง

จากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชฟองสบู่ที่ศึกษาในประเทศไทยและต่างประเทศ แม้งานเหล่านี้อาจไม่ได้ใช้คำว่า “พืชฟองสบู่” ก็ตาม ผู้เขียนพบว่า หากพิจารณาโดยเริ่มจากชนิดตัวพืชแล้วมีตัวอย่างงานศึกษาในแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองที่น่าสนใจหลายชิ้น ดังต่อไปนี้

- ยางพารา (Baird & Fox, 2015; Laungaramsri, 2011; La-orngplew, 2015; Santasombat, 2014; Santasombat & Siriphon, 2013; Thongmanivong et al., 2009)
- มันสำปะหลัง (Mahanty & Milne, 2016; Taotawin & Taotawin, 2015)
- ข้าวโพด (Chiangthong, 2013; Mongkoncharean, 2015; Navakitbamrung, 2013; Vaddhanaphuti, 2011; Wittayapak, 2015; Woods, 2015)
- ปาล์มน้ำมัน (Pye & Bhattacharya, 2013; Rungmanee, 2023)
- ไม้โตเร็ว (Barney, 2009; Lohmann, 1991; Sikor, 2012)
- โกโก้ (Li, 2014)
- กาแฟ (Fridell, 2014; Hall, Hirsch, & Li, 2011b: 105–111; Neilson et al., 2010; Rungmanee, La-orngplew, & Lertchavalitsakul, 2019)
- อ้อย (Richardson et al., 2012)
- ถั่ว (Chunta, 2023; Grossman, 1998; Liu et al., 2015) เป็นต้น

การขยายตัวของการผลิตพืชฟองสบู่ดังที่แสดงให้เห็นจากการทบทวนงานศึกษาที่ชี้ถึงการผลิตพืชฟองสบู่ที่มีหลากหลายชนิดแล้ว แต่แม้จะเป็นพืชชนิดเดียวกัน เราสามารถพบผลลัพธ์ที่แตกต่างกันได้จากความซับซ้อนของเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่ซึ่งมีบริบทของตัวแสดงและความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินที่แตกต่างกัน เช่นกรณีลัมปทานยางพาราในประเทศลาว ซึ่งมีความต้องการหาพื้นที่ขนาดใหญ่ผืนเดียวแต่ในกรณีลาวใต้นั้น บรรษัทยางพาราข้ามชาติสามารถบรรลุข้อตกลงกับรัฐชายแดนอันส่งผลต่อชาวบ้านที่ประสบปัญหาการเข้าถึงพื้นที่ในอำนาจตามจารีตในการทำการเกษตรที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมล้าหลังในสายตาเจ้าหน้าที่รัฐ ในขณะที่ลาวเหนือนั้นมีสภาพต่างออกไปตรงที่บรรษัทข้ามชาติประสบปัญหาในการได้ที่ดินผืนใหญ่และกลายเป็นเกษตรกรรายย่อยที่ต้องการเข้าร่วมในการผลิตยางพารา บางกรณีเป็นที่ดินที่ทำพันธสัญญากับเกษตรกรรายย่อย แต่โดยมากแล้ว เกษตรกรที่เข้าร่วมก็มักเป็นรายที่มีทุนพอจะเข้าร่วมในการผลิตสินค้าเกษตรสู่ตลาด (Laungaramsri, 2011)

กล่าวได้อีกว่า การชี้ให้เห็นการมีอยู่ของงานศึกษาหลายชิ้นข้างต้นจึงแสดงให้เห็นทิศทางและพรมแดนใหม่ในการศึกษาของนักวิชาการที่หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาพืชฟองสบู่และเกษตรกรรายย่อยท่ามกลางตัวแสดงที่หลากหลาย โดยเฉพาะในเขตรอยต่อของการจัดการอำนาจบนพื้นที่อย่างในบริเวณที่ดินชายแดนดังที่นักวิชาการบางคนได้ผลิตโมทัศน์ที่ช่วยอธิบายการทำงานของทุนนิยมในพื้นที่

ชายแดนซึ่งเราจะพบเห็นการผลิตพืชฟองสบู่ด้วย เช่น ยางพาราในงานที่เสนอมโนทัศน์ “ทุนนิยมชายแดน” (frontier capitalism) (Laungaramsri, 2011) และ ไมโตเร็วในลาวผ่านมโนทัศน์ “เสรีนิยมใหม่ชายแดน” (frontier-neoliberalism) (Barney, 2009) และงานบางชิ้นที่ศึกษาพืชฟองสบู่ในพื้นที่ชายแดนพม่า-จีนที่มีการสู้รบกันของกองกำลังกลุ่มต่าง ๆ อย่างรุนแรงยังได้รับการอธิบายผ่านการทำงานของทุนนิยมที่เรียกว่า “ทุนนิยมพักรบ” (ceasefire capitalism) (Woods, 2011)

กล่าวให้ชัดขึ้นก็คือ การทบทวนมโนทัศน์พืชฟองสบู่ที่พบในงานศึกษาเหล่านี้ช่วยให้เราเข้าใจการก่อตัวทางความคิดและความสัมพันธ์บนที่ดินแบบใหม่ที่ผสมเอาความแตกต่างหลากหลายทั้งตัวผู้เล่น กระบวนการอำนาจและความขัดแย้งในการจัดการที่ดินที่สามารถพบเห็นได้ทั้งในกรณีของประเทศไทยและต่างประเทศ ความเข้าใจที่ได้ช่วยให้เราตั้งคำถามต่อการสร้างวาทกรรมที่ลดทอนความจริงอันซับซ้อนของพืชฟองสบู่ให้เหลือเพียงความหมายอย่างง่ายและต่อการสร้างความชอบธรรมหรือความเป็นไปได้ของการกีดกันการเข้าถึงทรัพยากร เช่น รัฐลาวนิยามไร่หมุนเวียนเป็นภูมิทัศน์ล้าหลัง สนวนยางพาราเป็นความทันสมัย (Laungaramsri, 2011) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในรัฐไทยมองสวนยางพาราสร้างสีเขียวดีกว่าไร่ข้าวโพดที่ทำให้พื้นที่สูงเตียนโล่งเป็นเขาค้างคาว (Rossi & Nan, 2017) อันแสดงให้เห็นวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อมร่วมกันในระดับภูมิภาคที่สร้างมายาคติว่า สวนยางพาราช่วยเรียกความสมบูรณ์ของป่าให้กลับคืนมาเขียวขจีได้ (Santasombat & Siriphon, 2013) กาแฟในเวียดนามถูกเรียกเป็น “ต้นดอลลาร์” (dollar tree) และ “เมล็ดทองคำ” (golden bean) (Hall, Hirsch & Li, 2011b, p. 106) เป็นต้น

ความซับซ้อนในการผลิตพืชฟองสบู่ยังมีพลวัตที่เชื่อมโยงกับอีกหลายภาคส่วนทางเศรษฐกิจและซึ่งถึงความจำเป็นที่เราควรขยายกรอบการศึกษาใหญ่ขึ้นเพื่อเห็นถึงพลังต่าง ๆ ในระดับของภูมิภาคและโลกาภิวัตน์ โดยจะเห็นได้ชัดมากยิ่งขึ้นเมื่อหันมาพิจารณาลิ่งที่เรียกว่า “พืชยืดหยุ่น” (flexible crops) อันหมายถึงพืชที่สามารถปรับเปลี่ยนไปใช้ในหลายอุตสาหกรรมทั้งอาหาร-พลังงาน และภาคการผลิตพืชแบบนี้ยังกลายเป็นช่องทางเก็งกำไรของนักลงทุนในตลาดทางการเงินด้วย ดังในงานของเนตรดาว เถาถวิล และพฤกษ์ เถาถวิล ที่ศึกษามันสำปะหลังที่เป็นพืชฟองสบู่แบบหนึ่งในบริเวณชายแดนไทย-ลาว (Taotawin & Taotawin, 2015) งานชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นเงื่อนไขจำเพาะของตัวพืชนอกไปจากเงื่อนไขการควบคุมที่ดินและพลวัตของการใช้ที่ดินของเกษตรกรรายย่อยที่เพิ่มจากการศึกษาของยางพารา นั่นคือการแสดงถึงการเชื่อมต่อกันของอุตสาหกรรมเกษตรและอุตสาหกรรมพลังงานในรูปแบบ

การผลิตพืชเกษตรสำหรับพลังงาน (agrofuels) อันเป็นผลจากนโยบายการหันมาสนับสนุนภาคพลังงานชีวภาพ (biofuels) ของรัฐบาลไทย ซึ่งมีผลต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกมันสำปะหลังที่เดิมผลิตเพื่ออุตสาหกรรมอาหารในเขตป่า งานชิ้นนี้ได้ชี้ว่าผู้ที่ได้ประโยชน์หลักโดยตรงคือ บรรษัทพลังงาน มากกว่าเกษตรกรรายย่อย แม้ว่าเกษตรกรเหล่านี้จะสามารถหาช่องทางใช้ประโยชน์จากพืชฟอสฟอและมีพลวัตในการใช้ที่ดินในบริเวณชายแดนก็ตาม

กล่าวอีกนัยก็คือ การศึกษาประเด็นพืชข้ามแดนกับการควบคุมพื้นที่ข้ามแดนในงานศึกษาพืชฟอสฟอจึงช่วยให้เราเข้าใจพืชฟอสฟอในมิติโลกาภิวัตน์และภูมิภาคได้มากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกับงานของ Hall (2011) ที่ศึกษากาแฟในประเทศเวียดนาม Barney (2009) ศึกษาการผลิตไม้โตเร็วในชายแดนประเทศลาวที่ส่งกลับไปแปรรูปในโรงงานของจีน-เวียดนาม งานของ Chiangthong (2013) ศึกษาเกษตรพันธสัญญาของข้าวโพดข้ามชายแดนไทย-ลาว ซึ่งชี้ว่าทุนข้าวโพดสามารถทำงานด้วยระบบสัญญาแบบทางการตามที่รัฐไทยต้องการ ก่อนจะปรับเปลี่ยนไปใช้ระบบสัญญาแบบไม่เป็นทางการของกลุ่มพ่อค้าชายแดนกับเกษตรกรในพื้นที่ชายแดน โดยความสัมพันธ์ทั้งสองแบบนี้ก็ทำให้การสะสมทุนข้าวโพดข้ามแดนยังคงเดินหน้าต่อไปได้

อย่างไรก็ตาม กลับมีงานไม่มากนักที่แสดงให้เห็นเรื่องความรุนแรงและบทบาทกองทัพบกในการทำงานของทุนนิยมชายแดนของพืชฟอสฟอ ดังที่งานของ Vaddhanaphuti (2011) ศึกษาเกษตรพันธสัญญาของข้าวโพดข้ามชายแดนไทย-พม่า โดยงานของ Vaddhanaphuti ช่วยเปิดให้เห็นการทำงานของอำนาจทุนบนพื้นที่ซึ่งมีกองกำลังที่ขัดแย้งรบกวนในแถบชายแดนและการสะสมทุนผ่านการขูดรีดแรงงานเกษตรในบริเวณชายแดนด้วย ทุนนิยมดังกล่าวจึงอาจเรียกว่า “ทุนนิยมพักรบ” (ceasefire capitalism) (Woods, 2011)

ยิ่งไปกว่านั้น งานที่ได้ทบทวนมาส่วนใหญ่มักเสนอตัวแบบพืชฟอสฟอที่ขยับเน้นไปทิศทางข้ามแดนซึ่งเป็นไปตามการใช้โมเดลการส่งออกสินค้าเกษตรมูลค่าสูงในประเทศกำลังพัฒนา แต่ทิศทางดังกล่าวนี้ ก็มีผู้เสนอตัวแบบต่างออกไปเช่นกัน ดังการเสนอข้อถกเถียงในตัวแบบที่อธิบายปรากฏการณ์ฟอสฟอสลินค้าเกษตรจากภายใน โดยงานของ Belton, van Asseldonk, & Bush (2016) ที่ศึกษาการเพาะเลี้ยงปลาเนื้อโตเร็ว ได้เสนอข้อถกเถียงกับงานของ Derek Hall ผ่านแนวคิดเรื่อง “ฟอสฟอของผลผลิตภายในประเทศ” (domestic crop booms) ที่เสนอตัวแบบความต้องการภายในประเทศบังกลาเทศที่มีบทบาทขับเคลื่อนการขยายตัวการใช้พื้นที่ผลิตที่ไม่ใช่การผลิตภายใต้การส่งออกตามตัวแบบพืชฟอสฟอของ Hall

ภายหลังจากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชพองสบู่หลายชนิดแล้ว ผู้เขียนมีข้อสังเกตประการหนึ่งในแง่ของช่วงเวลาการศึกษาโมทัศน์ “พืชพองสบู่” นั้นคือ ก่อนช่วงปี 2000 งานศึกษาทางเศรษฐศาสตร์การเมืองรวมทั้งนิเวศวิทยาการเมืองกลับไม่ได้นิยามเรียกพืชเหล่านั้นในฐานะ “พืชพองสบู่” แต่อย่างไรก็ตาม แม้แต่งานเขียนที่มี Hirsch (1996) เป็นบรรณาธิการอย่าง เรื่อง *Seeing Forest For Tree: Environment and Environmentalism in Thailand* และมีนักวิชาการไทยเขียนบทความร่วมในหนังสือเล่มดังกล่าวนี้ด้วยเช่น Puntasen (1996, p. 82) กล่าวถึงพืชที่ทางการส่งเสริมและชาวบ้านปลูกเพื่อหารายได้ เช่น ยางพารา กาแฟ ยาสูบ ข้าวโพดมันสำปะหลัง อ้อย และอื่น ๆ ก็จะใช้คำว่า “พืชเงินสด” (cash crop) และ Anan Ganjanapan (1996, p. 205) ก็ใช้คำว่า “พืชเงินสด” ภายใต้อิทธิพลที่รัฐไทยบังคับให้ผู้คนลงหลักปักฐานและส่งเสริมพืชเงินสดหลายชนิดเพื่อเป็นการทดแทนฝิ่น

ท่ามกลางคำอธิบายพืชพองสบู่ที่บทความนี้เสนอว่า เป็นมโนทัศน์ของเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองหลังปี 2000 ผู้เขียนก็ยังพบต่ออีกว่างานศึกษาและวิพากษ์ว่าด้วยพืชเงินสดก็ยังคงมีอยู่ต่อไป สิ่งนี้ช่วยแสดงได้ว่า มโนทัศน์พืชพองสบู่ยังคงต้องแข่งขันกับมโนทัศน์พืชเงินสดต่อไปอีก โดยนอกจากงานที่สำรวจวิพากษ์พืชเงินสดในช่วงทศวรรษ 1980s ของ Maxwell and Fernando (1989) แล้วงานหลังช่วงปี 2000 ในฝั่งนิเวศวิทยามนุษย์ เช่นเรื่อง “Swidden Transformations and Rural Livelihoods in Southeast Asia” ของ Cramb et al. (2009) ก็นำเสนอข้อถกเถียงการเข้ามาของพืชเงินสดในพื้นที่การเกษตรแบบเคลื่อนย้าย โดยอ้างอิงงานที่ศึกษาพืชที่ถูก Hall เรียกว่าเป็นพืชพองสบู่ เช่น ยางพาราและโกโก้ เป็นต้น

งานของ Cramb et al. (2009) ได้สร้างข้อถกเถียงการเข้ามาของพืชเงินสดผ่านกรณีชาวดาอัยค (Dayak) ในแถบกะลิมันตันตะวันตกกับเกษตรกรในแถบชายฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตราในประเทศอินโดนีเซีย และกรณีเกษตรกรบนพื้นที่สูงในตอนกลางของเวียดนาม โดยงานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าพืชยืนต้น (tree crops) เช่น กาแฟ ยางพารา และโกโก้ ไม่ได้เข้าแทนที่พืชในระบบย้ายที่ (swidden agriculture) ของเกษตรกรรายย่อยอย่างเบ็ดเสร็จ หากแต่บางกรณีพวกมันกลับถูกนำเข้าไปเป็นพืชร่วมระบบกับพืชอื่น ๆ ดังเช่นที่พบในกรณีของมันสำปะหลังที่เกษตรกรในเวียดนามกลางนิยมปลูกเมื่อพบว่าข้าวขาดแคลน และโดยมากแล้วก็มีปลูกเป็นอาหารของสุกร (Jakobsen et al., 2007) สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า พืชเงินสดได้รับการตอบรับเพียงบางส่วนจากเกษตรกรเท่านั้น หรือก็คือการเลือกปรับเปลี่ยนหน้าการพัฒนาที่เกษตรกรรายย่อยเองก็เลือกคำนวณผลประโยชน์ในกรณีของอินโดนีเซียและ

ในกรณีเกษตรกรเวียดนามกลาง สิ่งนี้ชี้ให้เห็นถึงการขัดแย้งของเกษตรกรด้วยการกลับไปทำการเกษตรแบบย้ายที่ภายใต้การบูรณาการเข้าสู่ตลาดโลกาภิวัตน์และการพัฒนาพื้นที่สูงโดยรัฐบาลเวียดนาม ผู้เขียนจึงเห็นว่า ข้อเสนอดังกล่าวนี้ ช่วยยืนยันถึงปัญหาเดิมในการสร้างข้อถกเถียงที่ดวนสรุปเกินไปภายใต้การผลิตคู่ตรงข้ามระหว่างพืชเงินสด (cash crops) กับพืชในระบบเกษตรแบบย้ายที่ เช่น ข้าวไร่ ที่ถูกมองเป็นพืชเพื่อการยังชีพ (subsistent crop) ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมอย่าง “Food First” นำมาใช้ในการเมืองของการรณรงค์ของตน (Maxwell & Fernando, 1989)

แต่สิ่งที่ขาดหายไปในงานของ Cramb et al. คือ การวิเคราะห์อำนาจการกีดกันบนที่ดินที่ซับซ้อนหลายรูปแบบที่เกิดขึ้นและเริ่มพบเห็นได้มากขึ้นในการก่อตัวของการกีดกันที่ดินซึ่งแต่เดิมเป็นเขตเกษตรกรรมแบบเคลื่อนย้าย ดังเช่นที่ Tania Li ได้พบในกรณีโกโก้ที่ปลูกในเขตพื้นที่สูงของสุราเวลี โดย Li พบการกีดกันภายใน (intimate exclusion) ซึ่งกลายเป็นชาวบ้านที่รู้จักกันในชุมชนที่พัฒนาความสัมพันธ์บนที่ดินที่นำไปสู่สถานะการไร้ที่ดินอย่างสมบูรณ์แบบ (absolute landlessness) ที่เพิ่งเกิดในช่วงปี 2006 ต่างไปจากกรณียางพาราที่ชาวบ้านในกะลิมันตันในช่วงทศวรรษ 1970s ที่พบในงานศึกษาพืชเงินสดของ Michael Dove ซึ่งเสนอว่าพืชทั้งสองอยู่ร่วมกันได้ในฐานะของพืชที่เป็นรายได้และพืชเพื่อการบริโภคเป็นอาหาร (Hall, Hirsch, & Li, 2011a, pp. 154–155)

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลังจากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชพองสบู่ของนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ พบว่าพืชพองสบู่เป็นนิทัศน์ที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นหลังช่วงปี 2000 นิทัศน์นี้ช่วยอธิบายปรากฏการณ์ใหม่ของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์บนที่ดินที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง-สิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนอีกมาก สิ่งนี้ชี้ถึงความจำเป็นของการทดลองสร้างแนวคิดและคำถามใหม่ที่ช่วยวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อผู้คนและสภาพแวดล้อม ดังที่ส่วนต่อไปของบทความนี้จะได้แสดงให้เห็นมากขึ้นผ่านการอธิบายเรื่องของอำนาจของการกีดกันบนที่ดินที่สัมพันธ์กับพืชพองสบู่

อำนาจ รูปแบบและกระบวนการกีดกันที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขของการผลิตพืช พองสบู่

กระบวนการอำนาจแบบใดที่มีส่วนทำงานอยู่ในการจัดความสัมพันธ์เชิงทรัพย์สินที่ส่งผลต่อการเข้าถึงและความขัดแย้งในที่ดินอันเกี่ยวข้องกับพืชพองสบู่ ในส่วนนี้ของบทความผู้เขียนใช้งานของ Hall, Hirsch & Li (2011a) เป็นหลักที่จำแนกให้เห็นว่ามีอำนาจหลายแบบที่เข้ามาเกี่ยวข้องและอำนาจเหล่านี้ไม่ได้แยกการทำงานจากกันอันส่งผลต่อรูปแบบและกระบวนการของการกีดกันที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์บนที่ดินหลากหลาย ดังนี้

ในแง่ของอำนาจ (power) Hall, Hirsch & Li (2011a) มองว่า อำนาจที่สถิตตรงใจกลางของการกีดกันที่สำคัญมีสี่อย่าง ได้แก่ (1) กฎข้อบังคับ (regulation) มีนัยสำคัญสี่ประการ ประการแรก กำหนดขอบเขตระหว่างที่ดิน ประการที่สอง อธิบายการใช้ที่ดินที่ยอมรับหรือไม่ถูกยอมรับบนพื้นที่นั้น ประการที่สาม กำหนดประเภทของความเป็นเจ้าของและสิทธิการใช้ประโยชน์ ประการสุดท้าย กำหนดให้ใครหรือหน่วยสังคมที่สามารถอ้างอำนาจรับรองจากกฎได้บ้าง (2) ตลาด (the market) อำนาจที่เห็นชัดเจนของตลาดในการกำหนดการกีดกันและการเข้าถึงที่ดินคือ ราคา แต่อำนาจของตลาดไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง หากยังต้องการอำนาจแบบอื่น ๆ มารองรับอีก นั่นคือ กฎข้อบังคับ กำล้างและการสร้างความชอบธรรม (3) การใช้กำลัง (force) นับเป็นหัวใจสำคัญของของกฎข้อบังคับ รัฐยุคใหม่เป็นองค์ประกอบที่อ้างการใช้กำลังแต่เพียงผู้เดียว แต่มิได้หมายความว่า มีเพียงรัฐเท่านั้นที่จะหันมาใช้กำลัง หากแต่ตัวแสดงอื่น ๆ ที่ไม่ใช่รัฐก็สามารถกลายเป็นหน่วยที่ใช้กำลังและที่สำคัญคือใครเป็นเจ้าของหนทางของการใช้กำลังได้บ้าง ซึ่งหมายถึงการมีความสามารถที่จะข่มขู่ใช้กำลังก็สร้างบรรยากาศแห่งความหวาดกลัวที่ทำให้อีกฝ่ายยอมจำนน (4) การอ้างความชอบธรรม (legitimation) อำนาจสุดท้ายหมายถึงการตัดสินความชอบธรรมว่าจะทำอะไรจะทำได้หรือไม่ได้โดยสอดคล้องกับมาตรฐานคุณธรรมซึ่งทำให้มันสำคัญต่ออำนาจอีกสามแบบที่กล่าวมาข้างต้น หรือทำให้อำนาจอีกสามแบบได้รับการยอมรับให้ใช้หรือไม่ถูกใช้

สำหรับรูปแบบของอำนาจ Hall, Hirsch & Li (2011a) ได้จำแนกไว้ดังนี้

(1) การกีดกันที่มีใบอนุญาตจากรัฐ (licensed exclusion) อธิบายกระบวนการสร้างกฎเกณฑ์กำหนดการเข้าถึงที่ดิน (regularization of access to land) ผ่านโครงการต่าง ๆ ที่มีรัฐสนับสนุนได้แก่ การออกโฉนดที่ดิน การทำให้ที่ดินถูกยอมรับโดยทางการ ซึ่งทำให้ที่ดินอยู่ในระบบตลาดและโครงการอพยพโยกย้ายผู้คนไปตั้งถิ่นฐานที่ดินที่รัฐจัดหาให้ใหม่

(2) การกีดกันด้วยการล้อมไว้ (ambient exclusion) อธิบายกระบวนการกีดกันอันเกิดจากการขยายพื้นที่และการเพิ่มความเข้มข้นของการพยายามที่จะอนุรักษ์ป่าไม้โดยการจำกัดการเกษตรกรรม

(3) การกีดกันโดยตัวเอง (self-exclusion) การกีดกันในลักษณะนี้เกิดในบริบทของการเมืองสิ่งแวดล้อมที่มีการต่อรองจากการถูกล้อมกรอบจากการอนุรักษ์โดยทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า การกีดกันโดยตนเองภายใต้ข้อเสนอการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน (self-exclusion in community-based natural resource management) แม้ว่าการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนจะเป็นเวทีต่อรองอำนาจของกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้คนมีพื้นที่ต่อรองอำนาจ แต่บ่อยครั้งกลับพบว่า ท้ายที่สุดข้อเสนอของคนนอกก็มักทำให้ชาวบ้านยังคงถูกปกครองทางสิ่งแวดล้อม (environmental subject) ที่จำกัดไม่ให้เข้าสู่ตลาดและกลายเป็นโครงการที่มุ่งเสนอการบรรลุถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นด้านหลักภายใต้แนวคิด “การดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน” (sustainable livelihood)

(4) การกีดกันที่ฉับพลัน (volatile exclusion) อธิบายการมาของพืชพองสบู่ใหม่ที่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพและยากที่จะย้อนคืนสภาพเดิมของผืนที่ดินขนาดใหญ่ด้วยการผลิตพืชเชิงเดี่ยว ทั้งนี้การกีดกันโดยตัวเอง (self-exclusion) จากการเข้าถึงที่ดินยังอาจเกิดได้จากการขายที่ดินออกไปให้คนอื่น ๆ ที่อาจเป็นผลของทั้งกิจกรรมในขยายการผลิตพืชพองสบู่ด้วย (และการใช้ที่ดินที่มีใช้เพื่อการเกษตรกรรม)

(5) สภาวะการกีดกันที่เกิดจากการใช้ที่ดินที่มีใช้การเกษตร (post-agrarian exclusion) เป็นการกีดกันที่เกิดจากการเปลี่ยนที่ดินไปสู่การใช้ที่ดินที่ไม่ใช้เพื่อการเพาะปลูก ข้อเสนอของ Hall, Hirsch & Li (2011a) สำหรับปรากฏการณ์นี้ก็คือแม้ผลลัพธ์บางอย่างแตกต่างกันในกรณีการเปลี่ยนสภาพการใช้พื้นที่เกษตรไปเพื่อกิจกรรมอื่น ๆ แต่ก็แสดงให้เห็นการทำงานร่วมกันของอำนาจหลายแบบทั้ง market, regulation, coercion ท้ายที่สุดแล้ว ดูเหมือนการเกษตรในพื้นที่พรมเลือนของการเป็นเมือง-ชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลับมีสภาพคล้ายเป็นขอบแดนเถื่อนของตะวันตก (Wild West frontiers) ที่การแย่งยึดที่ดินกลายเป็นกระบวนการสำคัญ แม้ว่าผู้ผลิตรายย่อยจะพยายามอ้างสิทธิ์ในการเข้าถึงของตนเองท่ามกลางการปะทะประสานกับกระบวนการทันสมัยที่อาจมาในรูปแบบการทำให้เป็นอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมืองและการพัฒนาการท่องเที่ยว

(6) สภาวะการกีดกันที่เกิดภายในกลุ่มเดียวกัน (intimate exclusion) เป็นกระบวนการกีดกันที่เกิดขึ้นในการสะสมทุนและการพรากสิทธิบนที่ดินในระดับชีวิตประจำวัน กระบวนการกีดกันแบบนี้ช่วยอธิบายการก่อตัวขึ้นของชนชั้นภายในกลุ่มเดียวกันโดยเฉพาะภายในสังคมเกษตรกรรม (agrarian differentiation) ซึ่งเชื่อมโยงกับการปิดล้อมจากข้างล่าง (enclosure from below) กระบวนการปิดล้อมทรัพย์สินการจะเป็นไปอย่างรวดเร็วจากการสะสมทุนของบางครัวเรือนหรือบางคนในชุมชนที่เป็นเครือญาติรู้จักกันในบริบทซึ่งที่ดินกลายเป็นสินค้าและจบลงด้วยการที่ผู้เสียเปรียบตกอยู่ภายใต้สภาวะไร้ที่ดินสมบูรณ์แบบ (absolute landlessness) เพราะต้องขายที่ดินของตนเองไปในที่สุด

(7) การขัดขืนสภาวะการกีดกัน (counter-exclusion) อธิบายการขับเคลื่อนพลังส่วนรวม (mobilization of collectives to defend) เพื่อปกป้องหรือยื่นหยัดการเข้าถึงที่ดินของกลุ่มตนเองโดยมีผู้ใช้ที่ดินบางส่วนต้องสูญเสียที่ดินของตนและการใช้ที่ดินแบบอื่น ๆ ไปในการขับเคลื่อนเพื่อต่อสู้กับการกีดกัน

เมื่อนำแนวคิดเรื่องอำนาจการกีดกันที่ได้จากงานของ Hall, Hirsch, & Li (2011a) มาวิเคราะห์ในปรากฏการณ์พืชฟองสบู่ แนวทางนี้ช่วยให้เข้าใจการทำงานของอำนาจหลายแบบและตัวแสดงที่ใช้อำนาจที่ไม่ได้จำกัดเพียงรัฐ-นายทุนเท่านั้น ตรงข้าม อำนาจการกีดกันถูกใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน แม้แต่เกษตรกรรายย่อยก็นำอำนาจการกีดกันมาใช้ด้วยเช่นกันและนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องการกีดกันจากภายในที่ก่อตัวขึ้นภายในชุมชนและเครือญาติของเกษตรกรรายย่อยที่ต่างแข่งขันในการเข้าถึงที่ดิน สิ่งนี้ทำให้ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงที่ดินและความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงที่ดินในสังคมไทยยังคงเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนทั้งทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง-สิ่งแวดล้อมต่อไป ดังที่พบในการต่อรองการใช้ที่ดินที่เกิดขึ้นระหว่างเกษตรกรสวนปาล์มที่รวมตัวกันเข้ายึดที่ดินเพื่อต้องการปลูกปาล์มน้ำมันและขยายกลายเป็นความขัดแย้งจนเกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐ-เอกชน-เกษตรกรรายย่อยบนที่ดินซึ่งบริษัทหมดสัมปทานในภาคใต้ของไทย โดยโครงการสัมปทานเป็นการอนุญาตจากรัฐที่แปลงพื้นที่ป่าหลายแสนไร่ให้เป็นพื้นที่ส่งเสริมการปลูกปาล์มและการจัดตั้งนิคมเกษตรที่มีการอพยพผู้คนเข้าสู่พื้นที่ นับจากที่ปาล์มกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่รัฐเริ่มส่งเสริมตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ในขณะที่เดียวกัน รัฐก็ดำเนินมาตรการอนุรักษ์ป่าด้วยเช่นกัน (Rungmanee, 2023) หากนำกรอบเรื่องอำนาจการกีดกันมาวิเคราะห์แล้ว พบว่ามีอำนาจหลากหลายแบบทำงานร่วมกัน ได้แก่ การกีดกันที่มีใบอนุญาตจากรัฐ

การกีดกันแบบล้อมไว้ การกีดกันแบบจับปล้น และการกีดกันที่เกิดภายในกลุ่มเดียวกัน

ดังนั้น การทำความเข้าใจอำนาจการกีดกันที่มีหลากหลายรูปแบบและถูกนำมาใช้โดยตัวแสดงต่าง ๆ ในเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมืองและสิ่งแวดล้อมจึงช่วยให้เห็นความซับซ้อนของประเด็นพืชฟองสบู่และความสัมพันธ์บนที่ดิน ผู้เขียนได้นำแง่มุมดังกล่าวนี้มาช่วยสร้างคำถามเพื่อพัฒนาวาระการศึกษาคือความสัมพันธ์บนที่ดินและพืชฟองสบู่ในอนาคต ดังจะเห็นในส่วนข้อเสนอสุดท้ายของบทความต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาพืชฟองสบู่และความสัมพันธ์บนที่ดินในอนาคต

หลังจากการทบทวนวรรณกรรมพืชฟองสบู่ ผู้เขียนขอเสนอวาระการวิจัยที่เป็นข้อท้าทายและช่องว่างของงานศึกษาที่ดินต่อไปข้างหน้า โดยมีการพัฒนาคกรอบแวงจำเพาะสำหรับไทยศึกษาว่าด้วยพืชฟองสบู่และความสัมพันธ์บนที่ดินในอนาคต โดยผู้เขียนชวนตั้งคำถามต่อเนื่องและเสนอการปรับกรอบแวงสำหรับการศึกษาว่าด้วยพืชฟองสบู่และที่ดินในอนาคต ดังนี้

1. การศึกษาที่พิจารณาขนาดของความสัมพันธ์ในเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ยืดโยงกันหลากระดับ (matter of scale in the nested political economy)

แม้จะศึกษาที่ดินในประเทศไทยก็ตาม แต่ความซับซ้อนของพืชฟองสบู่ทำให้เราจำต้องปรับกรอบแวงโดยเฉพาะหากมองในเชิงขนาดความสัมพันธ์ (scale) เราจะพิจารณาอย่างไรกับกรณีข้อเสนอฟองสบู่ภายในประเทศ (domestic boom) ดังกรณีปลาเนื้อของบังกลาเทศที่เน้นบริโภคในประเทศ หรือการเสนอการเชื่อมร้อยหลากระดับพื้นที่ในเชิงภูมิภาค (regional scale) ที่ Hirsch and Scurrah (2015) นำมาอธิบายการแย่งยึดที่ดินระดับภูมิภาค (regional land grab) โดยเราสามารถนำแง่มุมนี้อมาใช้วิเคราะห์ได้กับกรณีการข้ามแดนของพืชอย่างข้าวโพด ถั่วฝักยาว อ้อย และมันสำปะหลัง หรือเราควรจะใช้การวิเคราะห์ระดับโลก (global) ในกรณีการแย่งยึดที่ดินโลก (global land grab) กรณีหลังนี้ เราจะเห็นในกรอบงานด้านระบอบอาหารโลก (global food regime) ที่เคยใช้ในการวิเคราะห์พืชสินค้าเกษตรมูลค่าสูงอย่างเช่นมะเขือเทศที่ผลิตในไทยสู่ตลาดโลก (Rosset, Rice, & Watts, 1999) ทั้งนี้ ยังสามารถพิจารณาข้อเสนอการวิเคราะห์จากภายในภูมิภาค (intra-regional) และการวิเคราะห์ข้ามภูมิภาค (inter-regional/global) ที่พบในงานของ McDonnell, Allen, & Filer (2017) ในการมองอำนาจการกีดกันบนที่ดินที่พบในแถบปาปัวนิวกินีด้วย

2. การทำความเข้าใจอิทธิพลจีนกับการแผ่ขยายของพืชฟองสบู่

ปัจจุบันนี้ อิทธิพลของจีนเพิ่มขึ้นอย่างน่าหวงและทำให้แวดวงจีนศึกษาได้ถูกขับเน้นมากขึ้น ทั้งนี้ การเข้าใจจีนในที่นี้ก็เพื่อมองเห็นคำถามในไทยศึกษาเรื่องพืชฟองสบู่และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์กับดินได้ดีขึ้น หากดูงานศึกษาของ Santasombat (2014) แรงกดดันภายในของจีนกลายเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญต่อทุนจีนที่ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายทุนและแรงงานในการผลิตพืชส่งออกจากภายในจีนและในภูมิภาครอบ ๆ ประเทศไทยด้วย ดังตัวอย่างการแผ่ขยายลงมาของผู้ค้าจีนที่เข้ามาตั้งการผลิตและส่งสินค้าเกษตรกลับไปยังจีนที่เห็นได้จากการศึกษาสวนกล้วยจีนในลาวและเชียงรายในงานของ Chunta (2023) และน่าจะตอบข้อเสนอลiu et al. (2015) ที่เสนอการศึกษาการเติบโตของพืชฟองสบู่ภายในประเทศจีน เช่น อ้อย กล้วยไม้โตเร็ว

3. งานศึกษา “พืชฟองสบู่” ที่เคลื่อนสู่ “พืชยึดหยุ่น” เมื่อพืชฟองสบู่สามารถเชื่อมต่อกับหลายเซกเตอร์ทางเศรษฐกิจ (อาหาร พลังงานและการเงิน)

ไทยศึกษาในอนาคตคงมีงานศึกษาพืชฟองสบู่มากขึ้นโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากสิ่งที่เรียกว่า “พืชยึดหยุ่น” (Borras et al., 2016) สังคมไทยอาจคุ้นเคยกับแนวคิดของนายทุนที่ชูพืชยึดหยุ่นในภาพ “น้ำมันบนดิน” (Kongtrakultien, 2011) งานศึกษามันสำปะหลังของเนตรดาวและพฤกษ์ เกาถวิล (Taotawin & Taotawin, 2015) ช่วยให้เห็นการเติบโตของอุตสาหกรรมอาหารและพลังงานจากเอทานอลในเขตชายแดนไทย-ลาว อย่างไรก็ตาม แม้ว่างานของเนตรดาวและพฤกษ์จะใช้แนวคิดเรื่องพืชยึดหยุ่น แต่ยังไม่ได้ทำการวิเคราะห์การเชื่อมโยงไปถึงกระบวนการทำกำไร (financialization) ในภาคธุรกิจการเงินจากสินค้าเกษตรที่นักลงทุนหันมาทำกำไรจากห่วงโซ่การผลิตและการซื้อขายสินค้าเกษตรล่วงหน้าในธุรกิจอาหารและพลังงานท่ามกลางวิกฤตราคาอาหาร-กระแสพลังงานสีเขียว (McMichael, 2013) แต่สำหรับการศึกษาไม้โตเร็วในฐานะของชีวมวล (biomass) ที่พบในงาน Barney (2009) อาจมองได้ว่า ไม่เกี่ยวกับกรอบวิเคราะห์ระบบอาหาร (food regime) แต่สามารถจัดเข้าได้กับการวิเคราะห์พืชยึดหยุ่น (flex crop) โดยตรงมากกว่า ดังนั้น ไม้โตเร็ว (fast-growing tree) คือ ช่องว่างของงานศึกษาพืชยึดหยุ่นในกรณีไทยหรือไม่ ข้อเสนอตรงนี้คือ ต้องมองเห็นความเชื่อมโยงที่เคลื่อนออกจากกรอบพืชอาหารไปสู่พืชยึดหยุ่น

4. ภาวะทางสามแพร่ง (tri-lemmas) ของเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตพืชฟองสบู่กับอำนาจของรัฐไทยภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่พันทาง (hybrid neoliberalism) หรือเสรีนิยมใหม่หน้าโดยฝ่ายเผด็จการกองทัพ (authoritarian neoliberalism)

ในขณะที่มีข้อเสนอจากนักวิชาการชี้ว่า ชนบทไทยเปลี่ยนไปไม่เหมือนเดิม และรู้จักต่อรองอันท้าทายต่อการปรับกรอบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ชาวบ้านกับรัฐ เช่น ข้อเสนอสังคมผู้ประกอบการ Satayanuruk (2016) ชาวบ้านไทยรู้จัก “เล่น” กับผู้มีอำนาจในแบบชวานาการเมือง (political peasant) (Walker, 2012) แต่ไม่แน่ใจว่า ความเข้าใจดังกล่าวจะสามารถใช้อธิบายสถานการณ์ช่วงนี้ของประเทศไทยได้อย่างไร กล่าวคือ ภายใต้ภาวะที่มีการรวมตัวของกลุ่มอำนาจต่าง ๆ จากภาครัฐ นายทุนธนาคาร และองค์กรพัฒนาเอกชนที่หันมาบูรณาการเกษตรกรรายย่อย สู่โครงการที่ลดทอนการเมืองชวานาการเมืองด้วยการเสนอให้ใช้ตลาดนำภายใต้ภาษา การมีส่วนร่วมภายใต้การกำกับของรัฐบาลทหารอย่าง “ประชารัฐ” และเห็นชอบกับ นายทุนตามข้อเรียกร้องให้แสดงความกล้าหาญที่จะใช้ “อำนาจพิเศษ” โดยไม่ต้องหวั่น ต่อสายตาชาวโลกในการจัดการปฏิรูปปัญหาที่ดินในเขตป่า ปัญหาที่ระบบราชการ และการเมืองในยามปกติทำไม่ได้ (“Nan model,” 2017) เหล่านี้ชี้ให้เห็นลักษณะ บางอย่างของเสรีนิยมใหม่ลูกผสม (hybridized neoliberalism) (ดูแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ลูกผสม ใน Zimmerer, 2009) หรือ สิ่งที่ Hall, Hirsch, & Li (2011a, p. 198) เรียกว่า สิ่งแวดล้อมนิยมแบบล้อมกรอบ (ambient environmentalism) ที่เข้ามาทำกับ ความสัมพันธ์บนที่ดิน ดังนั้น การพัฒนาคำถามเพื่อศึกษาและผลักดันประเด็น ธรรมชาติบนที่ดินในสังคมไทยจะมีทิศทางอย่างไรกับสภาวะการเมือง ของประเทศไทยยังเป็นคำถามสำคัญต่อไปในอนาคต

5. การศึกษาพีชฟองสบู่ที่รวมเข้ากับกรอบแว่นเรื่องสิ่งแวดล้อมของความรุนแรง (violent environments)

จากงานของ Peluso and Watts (2001) เรื่อง *Violent Environments* เราสามารถ จะนำมาศึกษาร่วมกับงานชาวโพดข้ามแดนของไทย-พม่า (Vaddhanaphuti, 2011) เชื่อมโยงกับแนวคิด ceasefire capitalism (Woods, 2011, 2015) ของอำนาจจีน ในชายแดนพม่า ซึ่งมีความน่าสนใจ โดยเราจะไม่เห็นในงานศึกษาชาวโพดในกรณีอื่น ๆ ข้อเสนอประการสุดท้ายนี้ น่าจะช่วยให้เรากลับมาพัฒนากรอบแว่นการศึกษาปัญหา ที่ดินและพีชฟองสบู่ในอนาคตของไทยได้มากขึ้น โดยยังคงมีความเชื่อมโยงกัน ของเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองที่สนใจปัญหาของความรุนแรง ของรัฐ-เอกชน ภายใต้การปกครองของกองทัพตามแนวคิดเสรีนิยมใหม่นำโดย ฝ่ายเผด็จการกองทัพในงาน Hirsch and Scurrah (2015, p. 9)

บทสรุป

บทความนี้มุ่งทบทวนมโนทัศน์พืชพองสบู่ที่อธิบายความซับซ้อนของความสัมพันธ์บนที่ดิน และแม้การทบทวนงานศึกษาค้นคว้าจะเน้นศึกษาพื้นที่ประเทศไทยเป็นหลักก็ตาม การทบทวนวรรณกรรมครั้งนี้ก็ไม่ได้ตัดขาดจากการวิเคราะห์เงื่อนไขในระดับภูมิภาคและโลกาภิวัตน์ แน่แน่นอนว่า แม้มโนทัศน์พืชพองสบู่จะได้รับการสร้างและนำมาใช้ในแวดวงวิชาการทางเศรษฐศาสตร์การเมืองและนิเวศวิทยาการเมืองในไทยเพิ่มมากขึ้นภายหลังช่วงปี 2000 แต่ผู้เขียนเห็นว่า ยังคงมีงานศึกษาของนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศอีกมากที่ยังคงรอการทบทวนเพื่อสร้างกรอบแนวคิดเฉพาะในประเด็นพืชพองสบู่ไทยอันเชื่อมโยงกับบริบททางประวัติศาสตร์ของการควบคุมการเข้าถึงที่ดิน อำนาจการกีดกันที่มีความซับซ้อนและแสดงให้เห็นพลวัตของตัวแสดงในปรากฏการณ์พืชพองสบู่ โดยหลังการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับพืชพองสบู่แล้ว ผู้เขียนได้นำเสนอวาระการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์บนที่ดินในอนาคต 5 ประเด็น ได้แก่ (1) การศึกษาที่พิจารณาขนาดของความสัมพันธ์ในเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ยืดหยุ่นกันหลากหลายระดับ (2) การทำความเข้าใจอิทธิพลเงินกับการแผ่ขยายของพืชพองสบู่ (3) งานศึกษา “พืชพองสบู่” ที่เคลื่อนย้ายสู่ “พืชยึดหยุ่น” เมื่อพืชพองสบู่สามารถเชื่อมต่อกับหลายภาคส่วนทางเศรษฐกิจ (อาหาร พลังงานและการเงิน) (4) ภาวะทางสามแพร่งของเกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตพืชพองสบู่กับอำนาจของรัฐไทยภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ นำโดยฝ่ายเผด็จการกองทัพ (5) การศึกษาพืชพองสบู่ที่รวมเข้ากับกรอบแนวคิดสิ่งแวดล้อมของความรุนแรง

ทิ้งท้ายของบทความนี้ ผู้เขียนหวังเพียงว่า บทความสำรวจมโนทัศน์พืชพองสบู่จะช่วยชี้ให้เห็นความสำคัญในการศึกษาการก่อตัวของความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากส่วนผสมอันแตกต่างหลากหลายทั้งผู้เล่นและกระบวนการอำนาจ การเข้าถึงที่ดิน และความขัดแย้งบนที่ดินของประเทศไทยในอนาคตต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในรายงานการวิจัยสนับสนุนโดยศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Regional Center for Social Science and Sustainable Development) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อทบทวนมโนทัศน์พืชพองสบู่ (Boom Crops) ภายใต้โครงการประเมินสถานภาพความรู้ไทยศึกษา ปี 2560

References

- Achavanuntakul, S., Yamla-or, P., Tanangsnakool, K., Senphan, P., & Klongakara, S. (2013). *Kan wikhro kanchatkan huang so upothan khong khaophot ahan sat phuea songsaem kanchatkan lumnam yang yangyun nai chang wat nan* (in Thai). [Maize supply chain management analysis to support sustainable watershed management in Nan province]. (Research report). Bangkok: Geo-Informatics and Space Technology Development Agency (Public Organization).
- Baird, I. G., & Fox, J. (2015). How land concessions affect places elsewhere: Teleconnections and large-scale plantations in Southern Laos and Northeastern Cambodia. *The land grabbing, conflict and agrarian-environmental transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, An international academic conference*. Chiang Mai: n.p.
- Barney, K. (2009). Laos and the making of a 'relational' resource frontier. *The Geographical Journal*, 175(2), 146–159.
- Belton, B., van Asseldonk, I. J. M., & Bush, S. R. (2016). Domestic crop booms, livelihood pathways and nested transitions: charting the implications of Bangladesh's pangasius boom. *Journal of Agrarian Change*, 17(4), 694–714. <https://doi.org/10.1111/joac.12168>
- Borras, S. M., Franco, J. C., Isakson, S. R., Levidow, L., & Vervest, P. (2016). The rise of flex crops and commodities: Implications for research. *The Journal of Peasant Studies*, 43(1), 93–115.
- Buergin, R., & Kessler, C. (2000). Intrusions and exclusions: Democratization in Thailand in the context of environmental discourses and resource conflicts. *GeoJournal*, 52, 71–80.
- Chiangthong, J. (2013). *Rat thun phokha chaidae kasettrakon lae khaophot kham phromdae* (in Thai). [State, capital, border traders, farmers, and cross-border corn]. Chiang Mai: Center of Biodiversity and Local Knowledge for Sustainable Development Studies, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

- Chunta, S. (2023). *Thunniyom kan kaset suan kluai chin nai phumiphak lumnam khong: Lao lae mianma* (in Thai). [Agricultural capitalism: Chinese banana plantations in The Mekong basin region: Laos and Myanmar]. Chiang Mai: China–Southeast Asia Studies Center (CSC), Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Cramb, R. A., Pierce, C. J., Dressler, C. W., Laungaramsri, P., Le, Q. T., Mulyoutami, E.,... Wadley, R. L. (2009). Swidden transformations and rural livelihoods in Southeast Asia. *Human Ecology*, 37(3), 323–346.
- Fridell, G. (2014). Coffee statecraft: rethinking the global coffee crisis, 1998–2002. *New Political Economy*, 19(3), 407–426.
- Ganjanapan, A. (1996). The politics of environment in northern Thailand: Ethnicity and highland development programmes. In P. Hirsch (Ed.), *Seeing forest for tree: Environment and environmentalism in Thailand* (pp. 202–222). Chiang Mai: Silkworm Books.
- Ganjanapan, A. (2000a). *Phonlawat khong chumchon nai kanchatkan sapphayakon: Krabuan that lae nayobai* (in Thai). [Community dynamics in resource management: Paradigms and policies]. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Ganjanapan, A. (2000b). *Phonlawat khong chumchon nai kanchatkan sapphayakon: Sathanakan nai prathet thai* (in Thai). [Community dynamics in resource management: Situation in Thailand]. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Ganjanapan, A., & Kaosa–Ard, M. (1995). *Wiwatthanakan khong kan bukboek thidin thamkin nai khet pa korani sueksa phak nua ton bon* (in Thai). [The evolution of agricultural land encroachment in forest areas: Case study of the upper northern region]. Bangkok: Thailand Development Research Institute.
- Grossman, L. S. (1998). *The political ecology of bananas: Contract farming, peasants, and agrarian change in the Eastern Caribbean*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Hall, D. (2003). The international political ecology of industrial shrimp aquaculture and industrial plantation forestry in Southeast Asia. *Journal of Southeast Asian Studies*, 34(2), 251–264.
- Hall, D. (2011). Land grabs, land control, and Southeast Asian crop booms. *The Journal of Peasant Studies*, 38(4), 837–857.
- Hall, D. (2015). The political ecology of international agri-food systems. In T. Perreault, G. Bridge, & J. McCarthy (Eds.), *The Routledge handbook of political ecology* (pp. 406–417). London and New York: Routledge.
- Hall, D., Hirsch, P., & Li, T. M. (2011a). *Powers of exclusion: land dilemmas in Southeast Asia*. Singapore and Manoa: NUS Press and University of Hawaii Press.
- Hall, D., Hirsch, P., & Li, T. M. (2011b). Volatile exclusion: Crop booms and their fallout. In *Powers of exclusion: Land dilemmas in Southeast Asia* (pp. 87–117). Singapore and Manoa: NUS Press and University of Hawaii Press.
- Hirsch, P. (Ed.). (1996). *Seeing forest for tree: Environment and environmentalism in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Hirsch, P., & Scurrah, N. (2015). The political economy of land governance in the Mekong region: Contexts of policy advocacy. *The Land grabbing, conflict and agrarian-environmental transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, An international academic conference*. Chiang Mai: n.p.
- Jakobsen, J., Rasmussen, K., Leisz, S., Folving, R., & Quang, N. V. (2007). The effects of land tenure policy on rural livelihoods and food sufficiency in the upland village of Que, North Central Vietnam. *Agricultural Systems*, 94, 309–319.
- Kongtrakultien, M. (2011). *Namman bon din khum phalang khong lok okat khong prathet Thai* (in Thai). [Oil on the ground, the world's power source, Thailand's opportunities]. Retrieved May 8th, 2017, from <http://www.cpthailand.com/enews/รวมคอลัมน์/tabid/129/articleType/ArticleView/articleId/352/categoryId/12/-aspx>

- Koninck, R. d., & Rousseau, J.-F. (2013). Southeast Asian agricultures: Why such rapid growth? *L'Espace géographique*, 42(2), 143–164.
- La-orngplew, W. (2015). Chak rai khao su suan yang: Kan plianplæng phumithat kan kaset khong chumchon bon phuenthi sung nai khwæng luang nam tha So Po Po Lao (in Thai). [From rice fields to rubber plantations: Changing the agricultural landscape of highland communities in Luang Namtha province, Lao PDR.]. In C. Vaddhanaphuti & S. Rungmanee (Eds), *The contestation of development and modernity in Laos* (pp. 12–52). Chiang Mai: Center for ASEAN Studies, Chiang Mai University.
- Laungaramsri, P. (2011). *Thunniyom chaidæen: Nikhom kasettakam yangphara lae kan plianplaeng khong sangkhom kasettakam nai phak tai khong Lao* (in Thai). [Frontier capitalism: Para rubber plantations and agrarian change in Southern Laos]. Chiang Mai: Center of Research and Academic Administration, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Li, T. (2014). *Land's end: Capitalist relations on an indigenous frontier*. Durham: Duke University Press.
- Liu, J., Jr., S. M. B., Ye, J., Wang, C., Hu, Z., & Franco, J. C. (2015). Crop booms inside China: The rise of industrial tree plantation, sugarcane and banana sectors. *The Land grabbing, conflict and agrarian–environmental transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, An international academic conference*. Chiang Mai: n.p.
- Lohmann, L. (1991). Peasants, plantations, and pulp: The politics of eucalyptus in Thailand. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 23(4), 3–17.
- Lohmann, L. (1999). *Forest cleansing: Racial oppression in scientific nature conservation*. UK: The Corner House.
- Mahanty, S., & Milne, S. (2016). Anatomy of a boom: Cassava as a ‘gateway’ crop in Cambodia’s north eastern borderland. *Asia Pacific Viewpoint*, 57(2), 180–193.

- Maxwell, S., & Fernando, A. (1989). Cash crops in developing countries: The issues, the facts, the policies. *World Development*, 17(11), 1677–1708.
- McDonnell, S., Allen, M. G., & Filer, C. (Eds.). (2017). *Kastom, property and ideology: Land transformations in Melanesia*. Australia: ANU Press.
- McMichael, P. (2013). *Food regimes and agrarian questions*. Canada: Fernwood Publishing.
- Mongkoncharean, S (2015). *Kan prap plian khao su kan kasettakam chaeng phanit praphet “khaophot”*: *Korani sueksa chumchon paka keayo bon phuenthisung amphæ mae chæm changwat Chiang Mai* (in Thai). [Transformation toward commercial corn production: A case study of a Pgaz K’nyau in highland, Mae Chaem district, Chiang Mai province] (Master’s thesis). Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Mongkoncharean, S. (2017). Pra kot kan “khaophot ruk pa” kap khosanæ kanchatkan thidin tham kin bon phuenthi sung nai khet pa phak nua (in Thai). [The phenomenon of “corn encroaching on the forest” and proposals for managing arable land on high areas in the northern forest region]. *Journal of Social Sciences*, 27(2), 101–119.
- Nan mo del mai phiset mai rot (in Thai). [Nan model: Not special, not survive]. (2017, May 4). *Thairath Online*. Retrieved from <http://www.thairath.co.th/content/929852>
- Navakitbamrung, P. (2013). *Kan chuangching khwammai phuea khaothueng phuenthi haeng khwam khlumkhruea khong naeo khet pa: Korani sukka khaophot liang sat* (in Thai). [Contestation of meaning for accessing into the ambiguous space of forest boundary: A case study of field corn] (Master’s thesis). Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Neilson, J., Arifin, B., Gracy, C. P., Kham, T. N., Pritchard, B., & Soutar, L. (2010). Challenges of global environmental governance by non–state actors in the coffee industry: insights from India, Indonesia and Vietnam. In S. Lockie & D. Carpenter (Eds.), *Agriculture, biodiversity and markets: Livelihoods and agroecology in comparative perspective* (pp. 175–200). London, Washington, DC: Earthscan.

- Peet, R., & Watts, M. (1996). Liberation ecology: Development, sustainability, and environment in an age of market triumphalism. In R. Peet & M. Watts (Eds.), *Liberation ecologies: Environment, development, social movements* (pp. 1–45). London: Routledge.
- Peluso, N. L., & Lund, C. (2013). New frontiers of land control: introduction. *The Journal of Peasant Studies*, 38(4), 667–681.
- Peluso, N. L., & Watts, M. (2001). *Violent environments*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pintong, J. (1992). *Wiwatthanakan khong kan bukboek thidin thamkin nai khet pa* (in Thai). [The evolution of agricultural land encroachment in forest areas]. Bangkok: Local Development Institute.
- Puntasen, A. (1996). Tambon councils and community forest management. In P. Hirsch (Ed.), *Seeing forest for tree: Environment and environmentalism in Thailand* (pp. 72–88). Chiang Mai: Silkworm Books.
- Pye, O., & Bhattacharya, J. (Eds.). (2013). *The palm oil controversy in Southeast Asia: A transnational perspective*. Singapore: ISEAS Publishing.
- Rakyutidharm, A. (2009). *Constructing the meanings of land resource and a community in the context of globalization* (Doctoral dissertation). Chiang Mai: Chiang Mai University.
- Ramitanon, C. (1985). *Pamai sangkhom kap kanphatthana chonnabot* (in Thai). [The social forest and rural development]. Bangkok: The Public Policy Studies Program, The Social Science Association of Thailand.
- Richardson, B., Anderson, J., Heath, H., Mostad, I., & Sivalingam, V. (2012). *Sugarcane and the global land grab: A primer for producers and buyers*. Retrieved July 10, 2017, from https://warwick.ac.uk/fac/soc/pais/people/richardson/publications/sugarcane_and_the_global_land_grab.pdf
- Rosset, P., Rice, R., & Watts, M. (1999). Thailand and the world tomato: Globalization, new agricultural countries (NACs) and the agrarian question. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 8, 71–94.

- Rossi, A., & Nan, S Na. (2017). Neoliberalism and the integration of labour and nature: Contract farming and forest conservation in Northern Thailand. In S. Vignato (Ed.), *Dreams of prosperity: Inequality and integration in Southeast Asia* (pp. 55–93). Chiang Mai: Silkworm Books.
- Rungmanee, S. (2023). Kan khayai tua khong pam namman nai thana phuet fong sabu læ khwamkhatyæng nai thidin rawang rat–ekkachon–chaoban nai phak tai khong prathet thai (in Thai). [Palm oil as a boom crop and land conflicts between state–private sectors–villagers in Southern Thailand]. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 40(1), 100–129.
- Rungmanee, S., La–omgplew, W., & Lertchavalitsakul, B. (2019). *Suan kafaе khongsang phuenthan raengngan: Kanmueang khong kan khluan yai nai lao* (in Thai). [Coffee plantations, infrastructure, labor: The politics of mobility in Laos]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation (TSRI).
- Santasombat, S. (2014). *Mangkong lak si kan khayai itthiphon nua dindaen læ phantha kit phœiphæ arayatham nai usa kho ne* (in Thai). [Variegated dragons, expansion of influence over territory and mission to spread civilization in Southeast Asia]. Chiang Mai: Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Santasombat, S., & Siriphon, A. (2013). *Yangphara nai lumnang khong: Kan prap tua khong chumchon thongthin nai Lao Kamphucha læ thai* (in Thai). [Rubber in the Mekong basin: Adaptation of local communities in Laos, Cambodia, and Thailand]. Chiang Mai: Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Satayanuruk, A. (2016). *Luemta a pak chak “chao na” su “phuprakopkan”* (in Thai). [Open your eyes and mouth: From “farmer” to “entrepreneur”]. Bangkok: Matichon.
- Sikor, T. (2012). Tree plantations, politics of possession and the absence of land grabs in Vietnam. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3–4), 1077–1101.

- Taotawin, N., & Taotawin, P. (2015,). Crop booms and changing land use and land control in Thailand's agricultural frontier. *The Land grabbing, conflict and agrarian–environmental transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, An international Academic Conference*. Chiang Mai: n.p.
- Thongmanivong, S., Yayoi, F., Phanvilay, K., & Songvisouk, T. (2009). Agrarian land use transformation in Northern Laos: From Swidden to rubber. *Southeast Asian Studies*, 47(3), 330–347.
- Vaddhanaphuti, C. (2011, December). Borderland economy: Contract farming and labor mobility in the zone of conflict along the Thai–Burma border. *The mobility and heritage in Northern Thailand and Laos: Past and present*. Chiang Mai: n.p.
- Walker, A. (2012). *Thailand's political peasants: Power in the modern rural economy*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Wittayapak, C. (2008). History and geography of identifications related to resource conflicts and ethnic violence in Northern Thailand. *Asia Pacific Viewpoint*, 49(1), 111–127.
- Wittayapak, C. (2015). *Kan pokkhrong singwaetlom rupbaep mai: Krabuankan seriniyom mai thang dan singwaetlom kan chai kha topthaen samrap borikan khong rabop niwet* (in Thai). [The new environmental governance: Neoliberalization of environment, payment for ecosystem service]. Chiang Mai: Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.
- Woods, K. (2011). Ceasefire capitalism: military–private partnerships, resource concessions and military–state building in the Burma–China borderlands. *The Journal of Peasant Studies*, 38(4), 747–770.
- Woods, K. (2015). CP maize contract farming in Shan State, Myanmar: A regional case of a place–based corporate agro–feed system. *The Land grabbing, conflict and agrarian–environmental transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, An international academic conference*. Chiang Mai: n.p.

Zimmerer, K. S. (2009). Nature under neoliberalism and beyond: Community-based resource management, environmental conservation, and farmer-and-food movements in Bolivia, 1985–present. In J. Burdick, P. Oxhorn, & K. M. Roberts (Eds.), *Beyond neoliberalism in Latin America?: Societies and politics at the crossroads* (pp. 157–174). New York: Palgrave Macmillan.